

LIETUVOS LENKAI IR RUSAI: DVI SKIRTINGOS LAIKYSENOS

VIRGINIJUS SAVUKYNAS

Šiame straipsnyje yra nagrinėjamos Lietuvos lenkų bei rusų laikysenos. Kokius adaptacijos kelius pasirenka šios dvi didžiausios tautinės bendrijos? Analizuojant statistinius bei sociologinius duomenis, argumentuojama, kad dauguma lenkų yra pasirinkę segregacinę laikyseną (t.y. galima konstatuoti tam tikrą atsiribojimą nuo daugumos), o rusams yra būdingesnės inkorporacinės laikysenos (t.y. matomos tendencijos įsiliesti į daugumą). Galima kelti klausimą: kas tokius skirtumus nulemia? Demografiniai bei socialiniai duomenys (išsilavinimas, socialinė padėtis etc) yra ambivalentiški, arba nurodytų į priešingas laikysenas. Todėl straipsnyje yra keliama mintis, jog tautinių bendrijų pasirinkti adaptacijos keliai priklauso nuo daugumos laikysenos jų atžvilgiu. Sociologinės apklausos rodo labiau neigiamą daugumos nuostatą lenkų atžvilgiu nei rusų (ir tai galima fiksuoti nuo IX dešimtmečio pabaigos). Būtent tai yra viena pagrindinių priežasčių, kodėl lenkai ir rusai yra pasirinkę skirtingas laikysenas.

[vadas

Greitai besikeičianti situacija reikalauja adekvačios nūdienos interpretacijos ir analizės. Mums kaip niekad reikia naujų hipotezių ir teorinių modelių, norint suprasti vykstančius procesus. Postsovietinė

Virginijus Savukynas – Kultūros ir meno instituto asistentas.

© Virginijus Savukynas, 2000.

Straipsnis įteiktas redakcijai 2000 m. vasario 15 d.

Straipsnis pasirašytas spaudai 2000 m. gegužės 15 d.

situacija – išviešinanti daugelį aspektų, kurie ilgai buvo slepiami už sovietinės ideologijos skraisto – mus įpareigoja atidžiau žvelgti į naujai iškilusias problemas. Kaip viena iš tokių temų būtų tautinių bendrijų (ar mažumų – adekvataus termino dar tik ieškoma) problematika. Ši tema šiuolaikiniuose socialiniuose moksluose tampa vis aktualesnė. Tokio susidomėjimo priežasčių nereikia toli ieškoti. Tai ir karčios Balkanų patirties išdava – kaip gali sugyventi kelios skirtingos tautos? – taip pat vis didėjančios Europos integracijos pasėkmė. Besikurianti naujoji Europa supranta, kad neužtikrinus tautinių/etninių mažumų – būtent tokius terminus vartoja Briuselio biurokratai – teisių, bus sunku išlaikyti pasiektus rezultatus. Lietuviškame kontekste tautinių bendrijų problematika išskirtinai yra tapusi sociologų domėjimosi sritimi: gausūs tyrimai, finansuojami įvairių šalies ir užsienio fondų, pateikia vis naujus sociologinius duomenis bei sociologų interpretacijas. Tačiau akivaizdu, jog ši problematika gali būti ne vien tik sociologų tyrinėjimų objektas. Kitos disciplinos taip pat gali pateikti savas vaisingas bei aktualias hipotezes. Todėl nebandysime nei apibendrinti jau atliktų sociologų darbų, nei jų kvestionuoti. Mus domins tautinių bendrijų problematika kaip kultūros antropologų¹. Naudodami semiotikos pasiūlytus modelius, analizuosime dviejų didžiausių Lietuvos tautinių bendrijų – lenkų ir rusų – pasirinkimus bei laikysenas daugumos atžvilgiu. Bandysiu išryškinti dvi skirtingas Lietuvos rusų ir lenkų laikysenas, o tuo pačiu parodyti, jog vienoje ir toje pačioje valstybėje gyvenančios skirtingos tautinės grupės gali pasirinkti skirtingus savęs apibrėžimo ir adaptacijos pasirinkimo kelius. Kitaip tariant, kelčiau mintį, kad jokių būdu negalima kalbėti apibendrintai apie tautinių bendrijų/mažumų padėtį vienoje ar kitoje visuomenėje, nes skirtingos grupės gali pasirinkti įvairias laikysenas. O iš kitos pusės, norėsiu parodyti, kad tautinių bendrijų laikysenų analizė be atitinkamos daugumos identiteto analizės yra nepakankama ir negali paaiškinti tam tikrų niuansų. Tam tikros grupės – šiuo atveju nebūtinai tautinės – laikysenos būna nulemtos ne vien tik šios grupės socialinių, ekonominių, demografinių išteklių, bet taip pat ir nuo konstruojamo kultūrinio identiteto, kurį “nusikalti” galima tik sąveikaujant su dauguma. Tad mūsų straipsnio intencija yra parodyti, kiek ir kaip kultūra, kurią mes suprantame kaip simbolinių struktūrų konsteliacijas bei reikšmių struktūras, nulemia socialinės tikrovės struktūras (be jokios abejonės, tai bandysime parodyti tik vienu siauru mūsų pasirinktos tematikos kampu). Tautinė bendrija niekada netarpsta beorėje erdvėje.

Ji visuomet santykiauja su dauguma. Štai čia ir tampa svarbus santykis, kuris yra įdiskursyvinamas tam tikromis figūromis (socialiniuose ir humanitariniuose moksluose tai dažnai pavadinama stereotipais), tarp daugumos ir mažumos. Būtent iš šios interakcijos ir gimsta įvairūs elgsenos tipai².

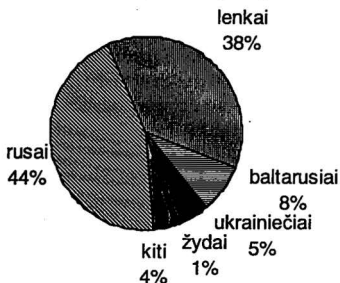
Pirmasis klausimas, kuris iškyla — kaip įvardinti tai, kas kasdieninėje, taip pat ir teisinėje kalboje, vadinama tautinėmis mažumomis? Ar tai yra pakankamai korektiškas terminas? Pirmiausia yra ginčytinas „mažumos“ terminas, kuri įveda jėgų santykį: mažuma yra tai, kas neturi tiek galios, kiek dominuojanti dauguma. Savaimė suprantama, kad tokie santykiai gali atsirasti, tačiau nebūtinai jie turėtų būti vieninteliai. Tautinė mažuma gali savęs ir neapibrėžti kaip tokios, tačiau nepaisant viso to išlaikyti savo tapatumą. Demokratinėje ir pliuralistinėje visuomenėje tai, kas santykinai vadinama „mažumomis“, nepatiria galios svertų, o naudojasi visomis teisėmis ir laisvėmis — bent jau tai yra nustatyta teisiniame lygmenyje — kaip ir tie, kuriuos santykinai galima priskirti prie „daugumos“³. Taigi „mažumų“ terminas ne tik tam tikrais atvejais gali iškreipti tyrinėjamą tikrovę, bet taip pat redukuoja galimus įvairialypius santykius į vienintelį tipą. Tad tokiu atveju iškyla kitas klausimas: kokius santykius nusistato su dauguma, o dauguma mažumų atžvilgiu. Tokiu atveju tautinės mažumos identitetas tėra tik vienas iš keleto galimų. Būtent todėl ir siūlau pakeisti šį pavadinimą neutralėsnio — tautinė bendrija. Tautinė bendrija gali įgyti įvairių identitetų tipų bei laikysenų. Atsiremiant į santykius tarp daugumos ir mažumos, galima pirmoji preliminarinė taksonomija: tam tikra grupė gali inkorporuotis į didesnę bendriją, nors ir išlaikydama savo kaip kito identitetą arba priešingai — siekti segreguotis, kitaip tariant, išlaikyti tam tikrą distanciją su dauguma, atsiriboti nuo daugumos.

1. Sociologiniai duomenys

Mano hipotezė yra tokia: dauguma Lietuvos rusų yra pasirinkę inkorporacinę laikyseną, labiau integruojasi į Lietuvos pilietinę visuomenę, o tuo tarpu lenkams būdinga segregacija. Šiuos identitetų skirtumus paaiškinti gali ne vien tik socialiniai, demografiniai skirtumai, kaip kad dažnai teigia sociologai, bet skirtingas daugumos santykis su šiomis dviem tautinėmis grupėmis.

Pagal 1997 metų Statistikos departamento pateiktus duomenis Lietuvoje gyveno 304,8 tūkst. rusų (8,2% nuo bendro gyventojų skaičiaus) ir 256,6 tūkst. lenkų (6,9% nuo bendro gyventojų skaičiaus)⁴. Rusai sudaro 44,6% visų asmenų, priklausančių tautinėms mažumoms, o lenkai – 37,6%.

1 grafikas. Procentinis tautinių mažumų santykis.

Tai pačios didžiausios tautinės bendrijos Lietuvoje (trečioji gausiausia bendrija yra baltarusiai: 55 tūkst.).

Sociologiniai tyrinėjimai rodo, kad lenkai iš visų tautinių bendrijų labiausiai pabrėžia savo priklausomybę tautiškumui. Tai puikiai rodo šie sociologiniai duomenys.

1 lentelė. Kolektyvinio identiteto tendencija pagal tautybę (procentai)

Tautybė	visiškai jokios	silpna	vidutinė	stipri	labai stipri
Lietuviai	6	26	39	20	8
Rusai	7	27	41	19	6
Lenkai	4	22	39	21	14
Baltarusiai	6	30	32	28	4
Kitos tautybės	6	30	32	28	4

Šaltinis: Juozeliūnienė I., *Individual and Collective Identity in Changes of Identity in Modern Lithuania. Social studies* / Ed. by Taljunaite M., - Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, 1996 - P. 200.

Taip pat galime pasakyti, jog lenkai yra labiausiai orientuoti bendrų kolektyvinių normų link; 35% lenkų turi stiprią tendenciją, o iš viso 26% lenkų - silpną⁵.

Tautinei mažumai būdinga ir tai, kad ji daugiau ar mažiau siekia išsaugoti savo identitetą, todėl dažniausiai vedybų partnerio ieškoma tarp savo tautybės atstovų. Vilniaus, Jonavos, Trakų, Varėnos, Elektrėnų ir Kauno miestų lenkai dažniausiai turi tvirtas nuostatas ieškoti partnerio tarp savo tautiečių⁶. Taigi matome bendrą tendenciją: lenkai labiausiai iš visų tautinių bendrijų (įskaitant ir lietuvius) pabrėžia savo tapatybę. Be abejo, dar negalima sakyti, kad tai žymi segregacinę laikyseną, tačiau tai yra pirmosios nuorodos.

Įdomūs yra duomenys, rodantys skirtingas laikysenas lietuvių kalbos atžvilgiu. Šiuo atveju lietuvių kalba yra daugumos kalba, tad tautinių mažumų santykis su ja kaip tik gali atskleisti, kokius santykius nusistato mažuma.

Pagal "Nacionalinių tyrimų centro" 1997 m. atliktą tyrimo "Rytų Lietuva ir valstybinė kalba" (buvo apklausta 1000 Švenčionių, Šalčininkų, Ignalinos, Trakų, Vilniaus rajonų gyventojų) duomenis taip pasiskirstė tautybė ir lietuvių kalbos mokėjimo lygis.

2 lentelė. Tautybė ir lietuvių kalbos mokėjimo lygis (proc.)

Tautybė	Lietuvių kalbos mokėjimo lygis			
	Gera kalba ir rašo	Kalba, bet rašyti nemoka	Supranta, bet kalbėti nemoka	Visai nemoka
lietuvis	97,7	1,7	0,6	-
lenkas	60,0	21,1	13,9	5,1
rusas	49,3	20,7	23,3	6,7
baltarusis	34,1	24,4	29,3	12,2
kita	56,5	30,4	4,3	8,7

Šaltinis: Anketinė apklausa "Rytų Lietuva ir valstybinė kalba" 1997 m. rugsėjis – spalio. Atlikėjas – UAB Nacionalinių tyrimų centras; užsakovas: Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. - P. 5. Medžiaga saugoma Tautinių mažumų ir išeivijos departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Kaip matome, lietuvių kalbą geriau moka lenkai negu rusai – tai nėra nuostabu. Juk didžioji dauguma lenkų yra autochtonai, gimę Lietuvoje. O tuo tarpu rusai yra imigrantai, tad jiems sunkiau išmokti lietuvių kalbą. Tačiau kiti duomenys rodo įdomias tendencijas: lietuvių kalbos vartojimas tiek šeimoje, tiek viešose vietose yra labiau paplitęs tarp rusakalbių, o ne tarp lenkakalbių gyventojų kaip kad buvo galima tikėtis.

3 lentelė. Lietuvių kalbos vartojimas šeimoje (proc.)

Gimtoji kalba	Dažniausiai kalbama šeimoje			
	lietuvių	lenkų	rusų	kita
lietuvių	95,8	2,8	1,4	-
lenkų	6,9	87,8	5,3	-
rusų	11,5	4,3	83,7	0,5
kita	7,3	7,3	65,9	19,5

Šaltinis: Anketinė apklausa "Rytų Lietuva ir valstybinė kalba" 1997 m. rugsėjis – spalio. Atlikėjas – UAB Nacionalinių tyrimų centras; užsakovas: Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. - P. 7. Medžiaga saugoma Tautinių mažumų ir išcivijos departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

4 lentelė. Gimtosios kalbos vartojimo lygis, bendraujant su kaimynais, draugais (proc.)

Gimtoji kalba	Dažniausiai kalbama su kaimynais, draugais			
	lietuvių	lenkų	rusų	kita
lietuvių	84,3	6,4	9,2	-
lenkų	10,4	76,3	13,2	-
rusų	17,9	7,7	74,4	-
kita	17,1	17,1	63,4	2,4

Šaltinis: Anketinė apklausa "Rytų Lietuva ir valstybinė kalba" 1997 m. rugsėjis – spalio. Atlikėjas – UAB Nacionalinių tyrimų centras; užsakovas: Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. - P. 8. Medžiaga saugoma Tautinių mažumų ir išcivijos departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

5 lentelė. Gimtosios kalbos vartojimas, bendraujant su kolegomis (proc.)

Gimtoji kalba	Dažniausiai kalbama su bendradarbiais			
	lietuvių	lenkų	rusų	kita
lietuvių	83,5	4,2	4,8	-
lenkų	19,8	50,4	14,2	-
rusų	32,2	5,8	49,0	-
kita	22,0	14,6	41,5	4,9

Šaltinis: Ankstinė apklausa "Rytų Lietuva ir valstybinė kalba" 1997 m. rugsėjis – spalio. Atlikėjas – UAB Nacionalinių tyrimų centras; užsakovas: Regioninių problemų ir tautinių mažumų departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. - P. 7. Medžiaga saugoma Tautinių mažumų ir išeivijos departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Šie duomenys iškalbingai rodo, jog tiek privačiose, tiek viešose erdvėse rusakalbiai labiau nei lenkakalbiai yra linkę vartoti lietuvių kalbą. Tai būtų vienas iš rodiklių, jog rusakalbiai yra pasirinkę, vartojant mūsų terminus, įtraukimo kelią. Tuo tarpu lenkakalbiai yra labiau linkę vartoti tiek viešajame, tiek privačiame gyvenime savo gimtąją kalbą. Tai atitiktų segregacijos laikyseną.

Tokias nuostatas yra pastebėjęs ir sociologas Vylius Leonavičius, kuris teigia: „Galima sakyti, kad santykinai didžiuma lenkų turi tautinės mažumos orientaciją“⁴⁷.

Tuo tarpu analizuodamas sociologinius duomenis apie rusų tautinę mažumą, jis prieina prie tokios išvados: daugumai rusų sovietinio piliečio ir ruso tapatumas, sugriuvus Sovietų Sąjungai, lengviau padeda integruotis į nepriklausomą Lietuvą. [...] Tarp rusų daugiausiai save tapatinančių su Lietuvos politine bendruomene⁴⁸.

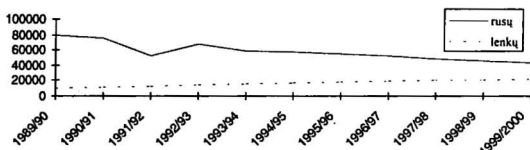
2. Švietimas

Labai svarbu fiksuoti pasikeitimus švietimo srityje. Švietimas yra viena iš svarbiausių sričių, kur užtikrinamas tautinis tapatumas. Pokyčiai šioje srityje gali puikiai atskleisti, kokios laikysenos pasirenkamos, bandant integruotis ar priešingai – segreguotis. Todėl yra svarbu pasekti mokyklų, kur dėstoma tautinių mažumų kalbomis, dinamiką. 1989 metais buvo 79583 mokinių (15,72% nuo bendro mokinių skaičiaus), kurie

mokėsi rusų kalba vidurinio lavinimosi mokyklose, o 1999 – 46325 (8,29% nuo bendro mokinių skaičiaus). Matome ryškų sumažėjimą. Tuo tarpu 1989 metais lenkų kalba mokėsi 10623 mokiniai (2,09% nuo bendro mokinių skaičiaus), o 1999 – 21038 (3,76% nuo bendro mokinių skaičiaus).

Pateiktas grafikas, demonstruojantis mokinių skaičių slinktis per pastarąjį dešimtmetį, tik parodo bendrą tendenciją: mokinių, besimokančių lenkų kalba vis daugėja, o mokinių, besimokančių rusų kalba, vis mažėja.

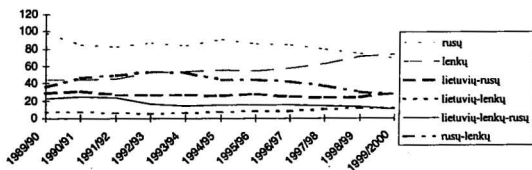
2 grafikas. Rusų ir lenkų tautybės mokinių kaita nuo 1989 iki 2000 metų

Šaltinis: Bendrojo lavinimo mokyklų statistiniai duomenys. – Vilnius: Leidybos centras, 1990 - 2000.

Dar ryškesni poslinkiai matosi mokyklų, kuriose dėstoma rusų ir lenkų kalbomis, dinamika. 1989 metais buvo 98 mokyklos, kur dėstomoji kalba buvo rusų ir 44 mokyklos, kur dėstomoji kalba buvo lenkų, tuo tarpu 1999 rusų – 74, o lenkų 71.

3 grafikas. Rusų ir lenkų mokyklų kaita nuo 1989 iki 2000 metų

Šaltinis: Bendrojo lavinimo mokyklų statistiniai duomenys. – Vilnius: Leidybos centras, 1990 - 2000.

Matome bendrą tendenciją: mažėja “grynų” rusų mokyklų, o daugėja mišrių, visų pirma – rusų-lenkų (1989m. buvo 19, 2000 m. – 28). Tai galima aiškinti tuo, jog sovietiniu laikotarpiu daugelis lenkų tautybės asmenų mokėsi rusų kalba. Lietuvai tapus nepriklausoma, rusų kalbos prestižas smuko, todėl buvo pereita prie lenkų kalbos. Tačiau toks ryškus sumažėjimas (per dešimt metų sumažėjo mokinių, besimokančių rusų kalba, 33258) vien tuo nepaaiškinamas. Galima galvoti, jog asmenys, priklausantys rusų tautinei mažumai, savo vaikus noriau leidžia į lietuviškas klases. O tuo tarpu lenkai nori savo vaikus leisti į lenkiškas klases. Tai ryškiai patvirtina minėtus laikysenų skirtumus. Rusai siekia integruotis į Lietuvos pilietinę visuomenę, tuo tarpu lenkai siekia stiprinti savo tautinį identitetą.

3. Visuomeninės organizacijos

Akivaizdūs skirtumai matosi analizuojant visuomeninių organizacijų pasiskirstymus. Visuomeninės organizacijos yra labai svarbus veiksnys, organizuojant tautinės bendrijos orientacijas. Galima manyti, jog visuomeninės organizacijos yra kuriamos pagal tautinės bendrijos poreikius, todėl gali atskleisti, kokios laikysenos yra pasirinktos. Žvelgiant plačiau, visuomeninių (ir ne tik) organizacijų vaidmuo yra labai svarbus, kuriant demokratines visuomenes. Jų reikšmę puikiai parodė R. Putnamas, analizuodamas Šiaurės ir Pietų Italijos skirtumus. Jis teigia, jog Šiaurės Italijoje jau nuo XIX amžiaus yra gausu įvairiausių visuomeninių organizacijų, klubų. Socialiniai santykiai tarp žmonių yra neapribojami vien tik santykiais šeimoje. Tuo tarpu Pietų Italijoje šeima ir giminyse pagrįsti santykiai liko svarbiausi. Būtent tai atvėrė kelią mafijos, kuri yra grįsta šeimos principu, suklestėjimui, o tuo pačiu ir demokratijos neveiksmingumą šiame regione. Tuo tarpu Šiaurės Italijoje didesnio socialinio aktyvumo dėka atsiradę “silpni socialiniai ryšiai” atvedė prie didesnio ekonominio suklestėjimo bei veiksmingos demokratijos⁹.

Todėl yra svarbu analizuoti ir tautinių bendrijų visuomeninių organizacijų pasiskirstymus. Juk yra kuriamos tokios organizacijos, kurios atitinka tautinės mažumos poreikius. Taigi pagal tai, kaip ir kokios organizacijos yra kuriamos, galima spręsti apie tautinės mažumos orientacijas. Galima kelti klausimą: koku pagrindu yra jungiamasi į

visuomenines organizacijas? Ar tam užtenka tik to, kad tam tikri asmenys priklauso vienai ar kitai tautybei, ar reikalingos dar kitos kvalifikacijos (socialinės, ekonominės), kad būtų galima kurti visuomeninę organizaciją. Todėl išskiriame du aspektus, kurių pagrindu yra galima preliminarai taksonomija: ar tautinių bendrijų visuomeninės organizacijos yra kuriamos pagal tautinį ar kultūrinį principą, ar einama ir į socialinę sferą. Tautinės bendrijos tikslai neapsiriboja vien tik kultūrinio identiteto išlaikymu, ji savo interesus bando ginti ir socialinėse srityse. Kitaip tariant, socialinėse srityse išsiskiriama, pagal tautinį principą. Būtent antrasis variantas, man regis, rodo aiškiai artikuliuotą segregacijos laikyseną.

Lenkai turi 46 visuomenines organizacijas (įskaitant ir skyrius), o rusai – 55. Taigi vienai lenkų visuomeninei organizacijai tenka 5578 žmonės, o rusų – 55428. Matome, jog visuomeninių organizacijų „tankumas“ yra praktiškai vienodas, tačiau egzistuoja akivaizdūs struktūriniai skirtumai.

Išskyrėme keturis kriterijus, pagal kuriuos suskirstėme visas visuomenines organizacijas: tautinis, kultūrinis, socialinis ir religinis.

6 lentelė. Visuomeninės organizacijos (rusai)

Tautinis	9	16,4%
Kultūrinis	28	50,9%
Socialinis	14	25,5%
Religinis	4	7,3%

7 lentelė. Visuomeninės organizacijos (lenkai)

Tautinis	13	28,3%
Kultūrinis	11	23,9%
Socialinis	20	43,5%
Religinis	2	4,3%

Aiškiai matome, jog lenkų visuomeninės organizacijos orientuojasi į socialines grupes, tuo tarpu rusai – į kultūrinę veiklą.

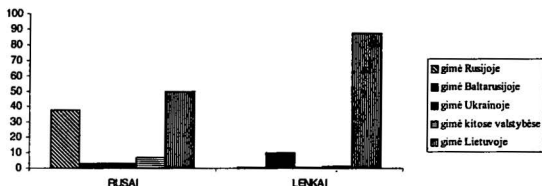
Taigi galima klausti, iš kur šis dviejų tautinių bendrijų laikysenų skirtumas iškyla? Kas jį lemia? Kokios priežastys? Be abejo, jų yra daug ir įvairių. Sociologai labai dažnai yra linkę pabrėžti tam tikrus

demografinius kriterijus. Tačiau ar vien tuo galime pasitenkinti? Klausimą galima kelti dar aštriau – ar šie duomenys apskritai leidžia paaiškinti skirtingas laikysenas? Ar šios priežastys neslypi giliau? Ar nereikėtų šių priežasčių ieškoti daugumos elgesyje bei galvojime apie mažumas? Prieš paneigiant ar patvirtinant tokius teiginius, reikia pateikti duomenis, kuriais remiantis kartais aiškinamos skirtingos Lietuvos lenkų ir rusų laikysenos.

4. Statistiniai duomenys

Mes naudosime 1989 metų surašymo duomenis, kurie gana iškalbingai parodo rusų ir lenkų socialinius, demografinius, išsimokslinimo skirtumus. Be abejo, šiandien padėtis jau pasikeitusi, tačiau nemanome, kad itin radikaliai. Kartu bandysime argumentuoti, jog šių duomenų nepakanka, norint suprasti ir paaiškinti skirtingas lenkų ir rusų Lietuvoje laikysenas, kaip tai dažnai daroma tradicinėje sociologijoje.

4 grafikas.

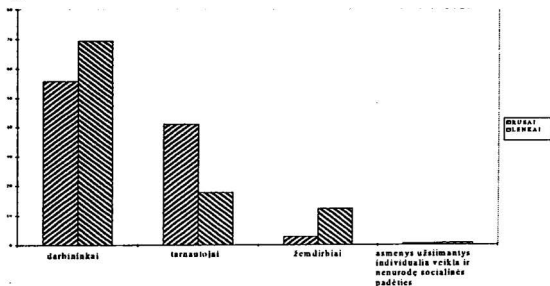

Matome gana iškalbingus skirtumus: jei lenkų dauguma yra gimę Lietuvoje (87,2 proc), tai tuo tarpu rusų – vos pusė (49,7 proc). Taigi dauguma Lietuvos rusų yra emigrantai. Tarybų Sąjunga įgalino žymiai laisvesnę migraciją tarp jos piliečių. Tuo tarpu Lenkija, nors ir priklausė sovietinio lagerio šalimis, tačiau vis dėlto ji buvo kita valstybė, ir judėjimas buvo itin sunkus. Tačiau mums įdomesnis klausimas: ar tai galėtų paaiškinti egzistuojančių laikysenų skirtumus? Būtų galima manyti, jog gimimo faktas tam tikroje valstybėje leistų geriau integruotis į šios šalies visuomenę. Tačiau anksčiau pateikti sociologiniai duomenys rodo visai

ką kitą. Taigi šis veiksnys netinka, norint paaikškinti esamus skirtumus. Jis kaip tik priešingai leidžia tikėtis, kad lenkai turėtų pasirinkti integracinę laikyseną.

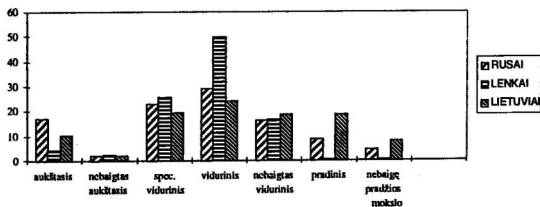
Lietuvos lenkų daugiau gyvena kaime (42,3 proc.), tuo tarpu rusų – tik 10,3 proc. Santykinai lenkų gyvena kaime daugiau negu lietuvių. 1989 metais lietuvių kaime gyveno 35,1 proc. Lenkų tautinė mažuma yra koncentruota: ji kompaktiškai išsidėsčiusi Pietryčių Lietuvoje, tuo tarpu rusai daugiausiai gyvena miestuose. Gana svarbūs ir socialiniai skirtumai.

5 grafikas.

Šie duomenys rodo, jog tarp rusų yra daugiau tarnautojų. Taip pat matosi aiškūs skirtumai gauto išsilavinimo srityje:

6 grafikas.

Tarp rusų yra pats didžiausias procentas asmenų, kurie turėjo aukštąjį išsilavinimą. Todėl nenuostabu, jog dauguma dirbo tarnautojais. Čia, be jokios abejonės, reikia padaryti vieną išlygą: akivaizdu, jog šiandien situacija yra pasikeitusi: tuometinį aukštą rusų procentą tarp tarnautojų galima nesunkiai paaiškinti. Juk tuomet vis dar veikė sovietinė valdžios sistema, kurioje dominavo rusai. Kita vertus, į šį surašymą pateko karininkai ir jų šeimos, kurios po 1991 metų išsikėlė iš Lietuvos. Tačiau netgi priėmus tokias išlygas, skirtumai išlieka akivaizdūs. Visi šie statistiniai duomenys leistų galvoti, kad kaip tik demografinė bei socialinė rusų padėtis leidžia geriau organizuotis bei save apsibrėžti kaip tautinę mažumą. Aukštasis išsilavinimas, didesnis procentas dirbančiųjų ne fizinį darbą, didesnis procentas gimusiųjų ne Lietuvoje, – visa tai galėtų padėti tam formuotis. Lenkai priešingai, kaip tik, atrodytų, turi mažiau galimybių: didesnis procentas gyvena kaime, turi menkesnį išsilavinimą etc. Iš kitos pusės, tuos pačius duomenis galima interpretuoti ir priešingai: rusai, įgiję geresnį išsilavinimą, turintys geresnes tarnybas, geriau adaptavosi. O lenkai, nesugebėdami konkuruoti socialinėje bei darbo srityje, neišvengiamai segreguojasi. Taigi bent paskutiniuosius duomenis galima interpretuoti ambivalentiškai, todėl negalima vienareikšmiai remtis panašiais aiškinimais. Demografinės, socialinės struktūros, be jokios abejonės, yra labai svarbios, tačiau nebūtinai viską apimančios. Taip pat svarbu analizuoti, kokie nusistovėję santykiai tarp daugumos ir mažumos, kaip galvoja dauguma apie mažumas ir atvirkščiai.

5. Dvi skirtingos daugumos laikysenos rusų ir lenkų atveju

Iš pradžių pasiremsiu atliktu projektu, kurio tikslas buvo nustatyti, kaip rašoma apie tautines bendrijas didžiausiuose Lietuvos dienraščiuose¹⁰. Įdomu pastebėti vieną aspektą: nors rusai ir lenkai yra didžiausios tautinės mažumos Lietuvoje, tačiau lietuviškoje žiniasklaidoje dėmesys skiriamas daugiausiai lenkams ir žydams, tuo tarpu rusai yra „užmiršti“: publikacijų dažnumas nuo pirmųjų dviejų grupių atsilieka trigubai ar net keturgubai. Kadangi minėto tyrimo metu buvo taikoma taip pat ir kontent analizė, todėl įdomu, kaip reprezentuojamos tautinės bendrijos. Štai kokios daromos išvados:

Lenkų tautinės grupės paveikslas sudaro įvaizdį, kad lenkai yra

vienintelė grupė, aiškiai įvardijama kaip "tautinė mažuma" ir pati save suvokianti būtent šitaip. Be to, nuolat reikalaujanti "ypatingo statuso" bei "mažumų teisių". [..]

Rusų tautinė grupė įvardijama kaip labiausiai integruota – glaudžiais kultūriniais ryšiais saistoma – bendrija, kuri neturi specifinių tautinei mažumai būdingų problemų¹¹.

Šiuos gautus duomenis galima interpretuoti dvejopai. Pirmoji nuomonė teigtų, kad žiniasklaida "objektyviai" atspindi esamą tikrovę. Anksčiau pateikti duomenys tai lyg ir patvirtintų: lenkai segreguojasi, o rusai tuo tarpu yra išitraukę į Lietuvos politinę visuomenę. Kita hipotezė teigtų, jog žiniasklaida iškyla ne kaip socialinės tikrovės veidrodis, bet kaip veiksnys, aktyviai ją konstruojantis. Kitaip tariant, šie gauti duomenys atspindi daugumos skirtingus santykius su tautinėmis bendrijomis. Jeigu yra taip, vadinasi, tokios daugumos laikysenos turėjo būti išryškėjusios jau IX dešimtmečio pabaigoje, kai, žlungant sovietinei ideologijai, iškilo tautinis klausimas. Jeigu mes negalime surasti tokių duomenų, vadinasi, šią hipotezę reikia atmesti.

Sociologiniai duomenys rodo, kad lenkai yra mažiausiai vertinami. 1989 metais lietuviai gerai lenkus vertino tik 13 procentų, 1993 metais - 12 procentų¹². 1989 metais atliktas tyrimas parodė, kad Vilnijos lietuviai labiausiai nepalankią nuomonę išsakė apie rusus ir lenkus¹³. Šią nuostatą patvirtina ir kiti tyrimai.

1989 m. vasarą Šalčininkų rajone ir 1990 m. vasarą Švenčionių ir Vilniaus rajone atliktos sociologinės apklausos parodė tokį pasiskirstymą. Didesnis lietuvių negu kitų procentas nurodė, kad nesugyvena lietuviai su lenkais. Čia ypač svarbus dar ir kitas pasiskirstymas: pasisakę už Lietuvos nepriklausomybės siekius buvo nepatenkinti lietuvių - lenkų santykiais. Tuo tarpu tie, kurie Lietuvos ateitį matė Sovietų Sąjungos sudėtyje, labiau akcentavo lietuvių - rusų konfliktą, neteikdami reikšmės lietuvių - lenkų konfliktui¹⁴. Matome tokį neatitikimą: trokštančių Lietuvos nepriklausomybės didžiausias priešas buvo ne rusai, bet lenkai. Juolab kad sociologiniai tyrimai rodo, kad pagrindo tokiai laikysenai nebuvo. Pagal 1990 apklausą Sąjūdį ir Nepriklausomą Lietuvos Komunistų partiją palaikė 87% lietuvių, 30% lenkų ir 20% rusų. Į klausimą "Ar norite, kad Aukščiausioji Taryba panaikintų Kovo 11d. Nepriklausomybės atstatymo aktą" 42% rusų ir 30% lenkų atsakė "taip", o 42% rusai ir 48% lenkai atsakė "ne"¹⁵. Taigi šie duomenys aiškiai rodo, jog lenkai buvo palankesni lietuvių nepriklausomybės sie-

kiamis negu rusai, tačiau nepaisant, to jie buvo vertinami blogiau ir ši nuostata mūsų visuomenėje išlieka iki šiol.

Štai čia reiktų pereiti nuo kiekybinių duomenų, kurie gali parodyti tam tikras tendencijas, bet jų nepaaiškina, prie diskurso analizės. Kitaip tariant, reikia analizuoti socialinę vaizduotę: kaip galvojame apie kitus, kokie vyrauja lenko ir ruso stereotipai? Tačiau tai jau būtų atskira studija. Šiuo straipsniu norėta atkreipti dėmesį į sudėtingą problematiką ir parodyti, jog, analizuojant tautinių bendrijų identitetus bei laikysenas, yra būtina atsižvelgti į santykį, kurį konstruoja dauguma tam tikros mažumos atžvilgiu.

Išvados

1. Naudodami sociologinius ir statistinius duomenis, analizavome tautinių bendrijų – Lietuvos lenkų ir rusų – laikysenas. Išryškinome, jog Lietuvos lenkams yra būdinga segregacinė laikysena, o Lietuvos rusams – inkorporacinė.

2. Pateikdami statistinius duomenis – išsilavinimas, migracija, socialinė padėtis – kurie dažnai pateikiami kaip “galintys paaiškinti” skirtingas laikysenas, turėjome padaryti išvadą, jog šie duomenys arba liudija priešingai, arba yra ambivalentiški.

3. Todėl iškyla būtinybė analizuoti socialinės santykius, kuriuos sukonstruoja dauguma mažumų atžvilgiu. Kaip dauguma nustato santykius su mažumomis? Kokias pasirinka laikysenas? Sociologiniai duomenys rodo, kad lietuviai geriau vertina rusus, o ne lenkus. Taip pat žiniasklaidoje yra formuojamas įvaizdis, kad rusai yra labiausiai integruota tautinė bendrija, o tuo tarpu lenkai segreguojasi.

4. Sociologiniai duomenys rodo, jog tokios laikysenos jau egzistavo IX dešimtmečio pabaigoje. Kitaip tariant, lietuviams siekiant nepriklausomybės, lenkai buvo traktuojami labiau neigiamai nei rusai. Todėl logiškai kyla mintis, kad skirtingos lenkų ir rusų laikysenos buvo nulemtos skirtingo daugumos, šiuo atveju lietuvių, elgesio. Kodėl taip atsitinka? Tam jau reikia nagrinėti šių dviejų tautinių bendrijų stereotipus.

PASTABOS IR NUORODOS

¹ Tikriausiai lietuvių skaitytojui reikėtų priminti, jog šiuolaikiniai antropologai nebūtinai turi važiuoti į egzotiškas šalis. *Kito*, kuris esmingai konstituoja antropologijos mokslo objektą, paieškos gali vykti ir modernioje visuomenėje. Apie antropologijos reikšmę šiuolaikinių socialinių ir humanitarinių mokslų kontekste žr.: Augé M., *Pour une anthropologie des mondes contemporains*. – Paris: Flammarion, 1994.

² Socialiniai mokslai rodo, jog tautinės mažumos savijauta daugiau priklauso nuo didumos santykio su ja. Kitaip tariant, kaip diduma įsivaizduoja save, tokią laikyseną primeta ir tautinėms mažumoms. Čia galime prisiminti Jeremy Heino studiją apie tautinių mažumų vietą šiuolaikinėje JAV visuomenėje. Jo požiūriu, tautinės mažumos orientacijos atsiradimas yra adaptacijos prie JAV visuomenės pasekmė, o ne šios visuomenės ignoravimas ar neigimas. Todėl tokia nuostata yra būdinga toms tautinėms grupėms, kurios turi didelę galimybę adaptuotis. Reikėtų pastebėti, kad toks požiūris yra būdingas XXa. pabaigos JAV visuomenei, bet ne ankstesnei (pvz., pokiečiai amerikiečių visuomenei, kuri labai įtariai žiūrėjo į bet koki tautiškumo demonstravimą ir priešinimąsi *melting pot* politikai. Egalitarizmas yra oficiali JAV ideologija, kuri pripažįsta kiekvienos rasinės, etninės, religinės grupės teises vienodai naudotis šios valstybės teikiamomis privilegijomis. Dar daugiau, JAV politinė sistema suteikia teisinę galimybę tautinėms grupėms kovoti dėl lygių teisių. Vadinas, adaptuodamasi prie šios visuomenės, tautinės grupės neišvengimai turi įgyti tautinės mažumos orientaciją. Taigi nuo daugumos laikysenų priklauso, kokius elgesio modelius pasirinks mažumos. Kaip dauguma galvoja apie mažumas, tokia yra ir pati. Žr.: J. Hein, *From Migrants to Minority: Among Refugees and the Social Construction of Identity in the United States* // *Sociological Inquiry*, 1994, vasara, nr.3, t.64.

³ Vartojame žodį „santykiniai“ todėl, kad vargu ar šiandien jau galima kalbėti apie daugumą, kaip tam tikrą empirinę tikrovę. Dauguma nėra kažkoks monolitas: ji visuomet sudaryta iš tam tikrų grupių, skirtingų identitetų ir t.t. Tai greičiau tam tikras maskuojantis konceptas, į kurį kartais atsiremiam, nes neturime šiuo momentu geresnės išeities.

⁴ Lietuvos statistikos metraštis/Statistical Yearbook of Lithuania – 1997. – Vilnius: Metodinis leidybinis centras, 1997. – P. 35.

⁵ Juozeliūnienė I. Individual and Collective Identity in Changes of Identity in Modern Lithuania. Social studies. Ed. by Taljunaite M., – Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, 1996. – P. 200.

⁶ Kalnius P. Tautiškai mišrių šeimų vaidmuo dabartiniame Vilniaus krašto gyventojų asimiliacijos procese // Lietuvos Rytai. – Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1993. – P. 322-323.

⁷ Leonavičius V. Tautinės mažumos ir emigrantų identiteto orientacijos // Šiuolaikinio socialinio diskurso analizė. – Vilnius: Baltos lankos, 1996. – P. 74. Tautinės mažumos sąvoką jis apibrėžia taip: *Tautinė mažuma – tai tautinė bendrija, kuri suvokia, kad ji neturi tokių pat teisių kaip dominuojanti tautinė bendrija*. – P. 67.

⁸ Ten pat. – P. 76.

⁹ Putnam R. (with Robert Leonardi and Raffaella Y. Nanetti) *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. – New Jersey: Princeton University Press, 1993.

¹⁰ Beresnevičiūtė V., Nausėdienė I. Trys Lietuvos dienraščiai („Lietuvos rytas“, „Respublika“, „Lietuvos aidas“) apie tautinės mažumas // *Sociologija: mintis ir veiksmai*, 1999 nr. 1(3). – P. 67-78.

¹¹ Ten pat. – P. 78.

¹² Trinkūnienė I. Ethnic relations and stereotypes//Changes of Identity in modern Lithuania. - V., 1996. – P.188. Tuo tarpu rusai atitinkamai buvo vertinami taip: 23 ir 24 procentai.

¹³ Avidonienė A., Bistrickas R. Nacionaliniai stereotipai Vilnijos krašte ir grupinis favoritizmas//Psichologija, 1991, nr.11. – P. 5-17.

¹⁴ Trinkūnienė I. Tautiniai santykiai Pietryčių Lietuvoje // Lietuvos rytai. P.337.

¹⁵ Clemens W. C., Baltic Independence and Russian Empire. – New-York: St. Martin's Press, 1992. – P. 202.

SUMMARY

LITHUANIA'S POLES AND RUSSIANS: TWO DIFFERENT PERSPECTIVES

The need to assure the rights of national/ethnic minorities in the countries where some majority predominates is one of the primary pre-requisites of securing stable development and the achieved standards of life in every country. The author speaks for the need to forge new hypotheses and theoretical models to explain the ongoing processes. In the chapter "Sociological data" the author provides for such a hypothesis: the majority of Lithuania's Russians have chosen to follow incorporative perspective, they are bent to integrate into Lithuania's civil society. At the same time, Lithuania's Poles have chosen to follow segregation.

In Lithuanian context the problemacy of national communities (minorities) has become one the primary focuses of sociologists: there are lots of researches, financed from inside as well as from outside funds, which provide for new and ever-increasing sociological data and sociological interpretations. However, the author says, this right to research given problem is not reserved to sociologists alone. By taking to analyze the problem of national minorities from the standpoint of cultural anthropology, the author undertakes to provide for equally fruitful and actual hypotheses. In this article he does not aim to generalize or question the validity of the conducted researches.

The author refrains to analyze the perspectives and the choices of two national minorities of Lithuania: Lithuania's Poles and Russians. For that sake semiotic methods are used. The study discovered that the two studied national minorities of Lithuania share different perspectives, somewhat different self-interpretations and choices for adaptation in dominated by the other national group: for Lithuania's Poles, author claims, segregation like perspective (attitude, disposal) is characteristic, whereas - incorporation like perspective is characteristic for the Russians of Lithuania. By proposing that the author urges to avoid speaking of the position of national minorities/groups in given society in general terms because each of them is apt to choose different way of behavior - different perspective - vis-a-vis the majority group. At the same time he says that the analysis of the perspectives of the national groups cannot be assessed adequately with-

out proper analysis of the majority identity. Only that given can different nuances be explained. Author states that the perspective (attitude, disposal) of a group is being determined not only by social, economic and demographic resources of it, but as well as by the constructed cultural identity, which can be "forged" by interactions with the majority. Therefore, according to the author, the aim of the article is to show how and to what extent does the culture, which is understood as a constellation of symbolic structures and structures of meaning determine the structures of social reality.

In the first part sociological data is presented. The author divisions along national lines in Lithuania. Boxplots and tables are given. In the second part - "Education" - the author introduces the changes that are characteristic with regard to the behavior of different ethnic groups in the sphere of education to different groups. In his opinion, changes in this realm can explain what perspective the national group, segregation or integration, chooses. Author traces dynamics of the schools where lessons are taught in native languages. For that sake graphs are presented. In the third part - "Social organizations" - the author studies the distribution of social organizations with regard to various national groups. In his opinion, social organizations is an important factor organizing the orientations of the national community. Two aspects are elucidated: whether the social organizations of the national groups are created on national or cultural basis, or some additional qualifications (social, economic) are needed to create social organization. This division is supported by stating that national groups do not limit themselves to maintaining cultural identity, they try to protect their indigenous interests in other, social, realms as well. Statistical data, that is, how many organizations do Poles, Russians have, what is their profile, etc., is given. Chapter "Statistical data" is dedicated to providing data which shows initial differences between the Russians and the Poles in social, demographic realms and education. In concluding chapter - "Two different perspectives of majority: the case of Poles and Russians" - the author postulates differences in the attitudes the majority, especially the media, shares with respect to Polish and Russian national minorities.

In conclusion, the author reveals: 1. Perspectives and choices of two national minorities of Lithuania - Poles and Russians - are analyzed in this article. For that sake semiotic methods are used. The study discovered that the two studied national minorities of Lithuania share different perspectives, somewhat different self-interpretations and choices for adaptation in dominated by the other national group: for Lithuania's Poles, author claims, segregation like perspective (attitude, disposal) is characteristic, whereas - incorporation like perspective is characteristic for the Russians of Lithuania; 2. Statistical data, which is often-times presented as "being capable of explaining" different perspectives, is used to verify the perspectives, that is to either negate or support it, or remain ambivalent. Three indicators classify the statistical data used: education, migration and social standing; 3. Therefore, the necessity to analyze social relations, which are construed by the majority with respect to minority, arises. How does the majority devise its relations with minority? What perspectives does it choose? Sociological data shows that Lithuanians are better disposed towards the Russians, not Poles. In the media an image is being formed saying that Russians are the best-integrated national minority in Lithuania, whereas Poles segregate. 4. Sociological data shows that such perspectives had already existed in the end of the IX century. In other words, with regard to Lithuanians seeking independence Poles were treated more negatively than Russians. Thus, a logic idea arises: those different perspectives of Poles and Russians were determined by different behavior of the majority, in this case - Lithuanians, with respect to them. Why does this happen? For that sake, it is necessary to analyze the stereotypes of the two national minorities. However, this is beyond the scope of the work.